

PAŃSTWOWY KALEJDOSKOP

Państwa pod wieloma względami różnią się między sobą, nic więc dziwnego, że zaproponowano wiele różnych sposobów ich klasyfikowania. Przede wszystkim dzieli się je więc na monarchie i republiki, biorąc pod uwagę **formę rządów**. **Monarchia** to państwo, w którym władca sprawuje rządy dożywotnio, a najczęściej także dziedzicznie, to znaczy władzę po nim przejmują jego dzieci lub, gdy ich nie ma, inni członkowie rodziny, zgodnie z ustalonym porządkiem. Zakres monarszej władzy może być bardzo różny. W **monarchii stanowej** władzę królewską ograniczała konieczność uzyskiwania akceptacji dla najważniejszych decyzji (zwłaszcza dotyczących nakładania podatków) ze strony przedstawicieli stanów, czyli różnych warstw społecznych, z kolei w **monarchii absolutnej** uprawnienia monarchy były praktycznie nieograniczone. We współczesnych **monarchiach parlamentarnych** rola władców jest właściwie symboliczna, co znajduje wyraz w słynnej formule: król panuje, ale nie rządzi.

Republika to z kolei system, gdzie głowa państwa (prezydent) wybierana jest przez obywateli albo ich przedstawicieli na ściśle określony czas. Używając pojęcia „republika”, trzeba jednak pamiętać, że słowo to (którego notabene polskim odpowiednikiem jest „**rzeczpospolita**”) czasem używane jest w innym znaczeniu – państwa, które obywatele uważają za swoje wspólne dobro i ożywieni „duchem republikańskim” są gotowi do działań na jego rzecz.

Rys. Julian Bohdanowicz

Określenie formy państwa niewiele jednak mówi nam dzisiaj o celach, jakie sobie ono stawia, i relacjach, jakie zachodzą między władzą i obywatelami. Z tego punktu widzenia ważniejsza okazuje się klasyfikacja dzieląca państwa na demokratyczne, autorytarne i totalitarne.

- W **demokracji** obywatele mają prawo uczestnictwa w życiu publicznym, oni też decydują o tym, kto będzie w państwie sprawował władzę. Państwo z kolei

koncentruje się na ochronie ich bezpieczeństwa i wolności, pozwalając im swobodnie określać swoje cele i sposób życia.

- W państwie **autorytarnym** władze, wspierając się na wojsku, policji lub innych służbach, uniemożliwiają obywatelom udział w życiu publicznym, pozbawiając ich praw politycznych i jakiegokolwiek wpływu na decyzje rządzących. Władze nie ingerują natomiast poważnie w życie prywatne obywateli, ostro reagując jedynie na próby tworzenia opozycyjnych organizacji. Dziś za państwa autorytarne uznaje się między innymi Rosję, a coraz częściej także Turcję.
- W państwie **totalitarnym** rządzący starają się kontrolować nie tylko sferę publiczną, ale i prywatne życie obywateli, narzucając im ideologię jedynej legalnie działającej totalitarnej partii. W jej propagowaniu pomagają im zmonopolizowanie i kontrolowanie środków przekazu (gazet, telewizji, a nawet internetu). Posłuszeństwo obywateli jest wymuszane z pomocą represji oraz masowego terroru. Charakterystyczne dla państwa totalitarnego jest także centralistyczne zarządzanie gospodarką. Państwami totalitarnymi były nazistowskie Niemcy i Związek Radziecki (zwłaszcza za rządów Józefa Stalina). Dziś za takie państwo uznaje się Koreę Północną.

Ze względu na strukturę terytorialną państwa dzielą się na unitarne i federacyjne. **Państwo unitarne** to państwo z założenia jednolite. Podstawowe znaczenie ma w nim relacja **władza centralna – obywatel**, natomiast więzi lokalne odgrywają nieporównanie mniejszą rolę, jeśli nie są w ogóle ignorowane.

Zamysł, jaki krył się za taką konstrukcją ustrojową, uwidaczniał się szczególnie mocno w rewolucyjnej Francji, której władze uważały, że lojalność obywatela wobec republiki wymaga systematycznego zwalczania regionalnych partykularizmów (rewolucyjny podział kraju na departamenty ignorował granice między historycznymi prowincjami).

W modelu unitarnym wszystkie kompetencje należą z założenia do **centralnych organów władzy**, takich jak parlament czy rząd. Oczywiście, w praktyce nie mogłyby one rządzić same – musi towarzyszyć im aparat administracyjny, powołany do wykonywania decyzji podjętych przez centrum. Niezależnie jednak od tego, jak bardzo rozbudowany byłby taki aparat, uprawnienia należących doń urzędników będą miały zawsze charakter nie pierwotny, lecz wtórny, bo będą jedynie delegowane (przekazywane) przez centrum. Ten rodzaj dystrybucji uprawnień nazywamy **dekoncentracją władzy**. W Polsce przykładem

dekoncentracji jest obecność w województwach wojewodów i terenowych agend administracji rządowej.

Współcześnie w Europie trudno jednak wskazać państwo unitarne, które poprzestawałoby wyłącznie na dekoncentracji władzy. Powszechnie uważa się, że dobre funkcjonowanie państwa musi opierać się na przekazaniu szerokich kompetencji **instytucjom samorządowym**. W odróżnieniu od dekoncentracji działalność samorządów jest przykładem decentralizacji władzy. Władze samorządowe, wybrane przez mieszkańców w demokratycznych wyborach, mają nieporównanie silniejszą – bo samodzielną – pozycję niż urzędnicy administracji rządowej. Nie są one jedynie wykonawcami decyzji centrum, lecz mają prawo w zakresie swoich kompetencji rozstrzygać, co i w jaki sposób należy czynić. Choć uprawnienia samorządów w poszczególnych państwach unitarnych mogą się znacząco różnić, to jednak we wszystkich dystrybucja władzy przebiega z góry na dół, bo to centrum – a nie same samorzady – decyduje o tym, jakie kompetencje przekazać gminom czy powiatom.

W ostatnich dziesięcioleciach popularność zyskuje radykalny wariant decentralizacji – **regionalizm**. Zwolennicy regionalizmu uważają, że nowoczesne, efektywne rządzenie musi uwzględniać **kulturowe i gospodarcze zróżnicowanie kraju**, i dlatego domagają się szerokich uprawnień dla wyodrębnionych regionów. Regiony – w odróżnieniu np. od gmin – są na tyle duże, że mogą sprostać realizacji większości zadań, tradycyjnie uznawanych za wyłączne kompetencje państwa (np. prowadzenie polityki wewnętrznej, wyznaczanie kierunków rozwoju). Idea autonomii regionalnej ma jednak także wielu krytyków, którzy uważają ją za poważne zagrożenie dla unitarnego państwa narodowego (szczególnie wtedy, gdy granice historyczne regionu nie są tożsame z granicami państwowymi), a ponadto za próbę podważenia zasady solidarności. Można bowiem zakładać, że bogatsze regiony niechętnie będą pomagały biedniejszym, uznając, że tylko one mają prawo czerpać korzyści z własnej pracowitości i zaradności. Zwolennicy regionalizmu tego rodzaju lęki uznają za przesadne, bo ich zdaniem to właśnie regionalizacja otwiera drogę do wyrównywania szans i przyśpieszenia rozwoju biedniejszych regionów. Idea regionalizmu jest silnie obecna w polityce finansowej Unii Europejskiej, starającej się na bardzo poważną skalę wspierać rozwój uboższych regionów.

Zupełnie odmienny charakter od unitarnego ma **model federalistyczny**. Tutaj dystrybucja władzy dokonuje się nie z góry w dół, lecz odwrotnie: z dołu do góry. W państwie federalnym

(np. Stanach Zjednoczonych) kompetencje należą początkowo do poszczególnych członów federacji (**landów, stanów, prowincji**) i to one, w imię dobrego funkcjonowania państwa, przekazują część swych uprawnień centralnym organom władzy. W państwach federalnych największe znaczenie ma zapisany w konstytucji **precyzyjny podział kompetencji** pomiędzy władzami centralnymi a władzami poszczególnych krajów federacji – na straży ich przestrzegania stoi sąd konstytucyjny. System federalny jest tak skonstruowany, by przede wszystkim chronić prawa krajów federalnych przed roszczeniami centrum, a jakiegokolwiek zmiany ustrojowe mogą być wprowadzane wyłącznie za zgodą władz poszczególnych krajów federacji.

Z systemem federacyjnym ściśle wiąże się tzw. **zasada pomocniczości**, zgodnie z którą domniemanie kompetencji przysługuje nie władzy państwowej, ale obywatelom. Zasada pomocniczości wskazuje na to, że każda kompetencja powinna być wykonywana na tak niskim szczeblu, jak to jest tylko możliwe. Gmina powinna więc zajmować się wyłącznie tym, z czym nie radzą sobie sami obywatele, powiat tym, co przekracza możliwości gminy itp. Państwo jest w tej koncepcji jedynie strażnikiem dobra wspólnego, pomagającym obywatelom (stąd nazwa „zasada pomocniczości”) w sytuacjach, gdy dobro to jest zagrożone.

Zasada pomocniczości zrobiła we współczesnej Europie prawdziwą karierę – zajmuje centralne miejsce w konstrukcji Unii Europejskiej, coraz częściej odwołują się do niej także państwa unitarne (również Polska), które uzasadniają w ten sposób potrzebę większej decentralizacji władzy.

Wystrzegaj się ludzi, którzy domagają się wprowadzenia ładu i porządku. Dla większości z nich oznacza to przekazanie im pełni władzy.

Denis Diderot (1713-1784), francuski filozof
i pisarz oświeceniowy

SPRAWDŹ SIĘ SAM/SAMA!

- ✓ Wyjaśnij, na czym polega różnica między dekoncentracją a decentralizacją władzy.
- ✓ Wskaż różnice w relacjach między władzą i obywatelami w państwie demokratycznym, autorytarnym i totalitarnym.

S Ł O W N I C Z E K O B Y W A T E L S K I

WŁADZA – niesymetryczna relacja społeczna, w której jedna strona podporządkowuje się woli drugiej strony, czyli przedmiotowi władczemu.

PAŃSTWO – organizacja polityczna społeczeństwa, posiadająca suwerenną władzę i określone terytorium. Podstawową cechą państwa jest jego prawo do użycia w określonych sytuacjach przymusu (przemocy), np. w sytuacji, gdy ktoś naruszy normę prawa.

SUWERENNOŚĆ – zwierzchnictwo. Suwerenność zewnętrzna oznacza niezależność państwa od władzy innych państw, suwerenność wewnętrzna – że władza państwowa jest najwyższą władzą na danym terytorium. Organy władzy suwerennej mogą jednak dobrowolnie przyjąć na siebie pewne zobowiązania, rezygnując z części swej suwerenności.

MONARCHIA – forma rządów, w której głową państwa jest monarcha (najczęściej dziedziczny król). W monarchii absolutnej król dysponuje pełnią władzy. We współczesnej monarchii konstytucyjnej (np. Wielka Brytania,* Szwecja, Holandia) król pełni jedynie funkcje reprezentacyjne, władza natomiast pozostaje w rękach rządu i parlamentu.

REPUBLIKA – forma rządów, w której głowa państwa (prezydent) wybierana jest przez obywateli albo ich przedstawicieli na określony czas. Republika to także państwo, które obywatele uważają za dobro wspólne.

DEMOKRACJA – ustrój, w którym władzę – bezpośrednio lub przez wybranych przedstawicieli – sprawują wszyscy obywatele, a decyzje podejmowane są zgodnie z wolą większości głosujących.

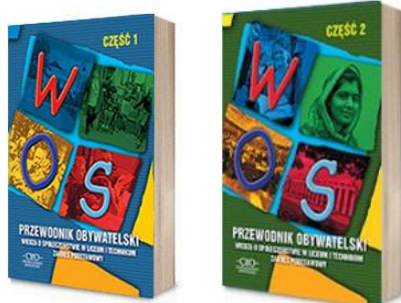
AUTORYTARYZM – ustrój polityczny, w którym władzę sprawuje grupa lub jednostka w oparciu o wojsko, policję lub inne służby. Obywatele zachowują pewną autonomię w sferze prywatnej, ale pozbawieni większości praw politycznych nie mogą wpływać na decyzje rządzących. Dla zwolenników autorytaryzmu najważniejsza jest silna władza, niezależna od opinii ogółu obywateli.

TOTALITARYZM – ustrój państwa, które dąży do uzyskania pełnej kontroli nad życiem i działaniami swoich obywateli. W państwie totalitarnym działa i rządzi jedna hegemoniczna partia, a wszystkie dziedziny życia znajdują się pod kontrolą służb

bezpieczeństwa, policji i wojska. Państwo jest właścicielem wszystkich środków masowego przekazu i wykorzystuje je do propagowania ideologii totalitarnej.

Źródło: Łukasz Pawłowski, Tomasz Merta, *Bez państwa ani rusz* w: *Przewodnik obywatelski. Wiedza o społeczeństwie w liceum i technikum – zakres podstawowy. Część 1*, s. 159-162

Przewodnik obywatelski to podręcznik, z którego warto (się) uczyć!

Dodatkowe informacje i materiały znajdziesz na stronie internetowej: <https://koss.ceo.org.pl/wos-do-liceum-i-technikum>